

ОСНОВНІ СКЛАДНИКИ КОМПЛЕКСНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН ВІДТВОРЕННЯ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

THE MAIN COMPONENTS OF THE COMPLEX MECHANISM OF STATE REGULATION OF ECONOMIC RELATIONS REPRODUCTION OF HUMAN CAPITAL

У статті визначено основні складники комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, їхню структуру, методи та функції. З'ясовано, що комплексний механізм регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу є складною структурою, яка включає сукупність таких складників, як: домогосподарський, внутрішньофірмовий, державний і ринковий механізми. Виділена основна мета комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу – забезпечення розвитку людського капіталу і підвищення його якості, що сприяють зростанню продуктивності праці.

Запропоновано для підвищення якості людського капіталу з боку домогосподарства покращити саморозвиток, навчання і перенавчання відповідно до вимог ринку праці, вдосконалення умінь і навичок за допомогою стажувань тощо. Всі ці заходи вимагають достатніх інвестицій у людський капітал і участі з боку суб'єктів господарювання і держави. Також запропоновано заходи, спрямовані на розвиток людського капіталу з боку суб'єктів господарювання: внутрішньофірмові інвестиції в розвиток внутрішньофірмового навчання, підготовки, перепідготовки працівників, що є основною складовою частиною процесу формування якісного людського капіталу.

Доведено, що важливу роль у формуванні якісного людського капіталу країни відіграє держава. Держава бере участь у фінансуванні програм підготовки та перепідготовки кадрів, у професійному навчанні, перенавчанні носія людського капіталу. Тому від напрямів державної політики в галузі освіти, зайнятості залежить ефективність функціонування всієї системи освіти. Необхідно модернізувати системи охорони здоров'я, освіти, збільшити притлив інновацій у наукову сферу, розробити і реалізувати в країні інноваційні моделі розвитку людського капіталу, створити принципово нову систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників, яка задовольняла б суспільні потреби в більш кваліфікованих кадрах.
Ключові слова: державне регулювання, людський капітал, економічні відносини, від-

творення людського капіталу, механізми державного регулювання.

The article defines the main components of the complex mechanism of state regulation of economic relations of reproduction of human capital, defines their structure, methods and functions. It is found out that the complex mechanism of regulation of economic relations of reproduction of human capital is a complex structure, including a set of such links as: domogospodarsky, intra-firm, state and market mechanisms. The main goal of the complex mechanism of state regulation of economic relations of reproduction of human capital is to ensure the development of human capital and improve its quality, which contributes to the growth of labor productivity.

It is proposed to improve the quality of human capital on the part of the household to improve self-development, training and retraining in accordance with the requirements of the labor market, improving skills through internships, etc. All these activities require sufficient investment in human capital and participation from the economic entities and the state. We also propose measures aimed at the development of human capital on the part of the economic entities: intra-company investments in the development of internal corporate training, training, retraining of employees, which is the main component of the process of forming high-quality human capital.

It is proved that the state plays an important role in the formation of high-quality human capital of the country. The state participates in the financing of training and retraining programs, professional training, and retraining of human capital carriers. Therefore, the effectiveness of the entire education system depends on the directions of state policy in the field of education and employment. It is necessary to modernize the health care and education systems, increase the flow of innovations to the scientific sphere, develop and implement innovative models for the development of human capital in the country, and create a fundamentally new system of professional training and advanced training of employees that would meet the public needs for more qualified personnel.

Key words: state regulation, human capital, economic relations, reproduction of human capital, mechanisms of state regulation.

УДК 351.851

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5240-2020-17-18>

Терещенко Д.А.

к. наук з держ. упр., доцент,
докторант навчально-науково-
виробничого центру
Національний університет
цивільного захисту України

Постановка проблеми у загальному вигляді. За сучасних умов людський капітал став визначальним чинником зростання економіки, переходу її на інноваційний шлях розвитку. Якісний людський капітал сприяє підвищенню продуктивності праці, зниженню витрат на одиницю продукції та підйому ефективності виробництва. Все це диктує необхідність створення сприятливих умов для від-

творення людського капіталу, зростання його якості та постійного зростання віддачі в підвищенні продуктивності праці. Важливою умовою, що забезпечує постійне відтворення людського капіталу, є економічні відносини, які виникають із приводу прискорення цього процесу й отримання від нього більш високого корисного ефекту у вигляді накопиченої якості цього капіталу.

У зв'язку з цим виникає велика потреба в опрацюванні механізмів державного регулювання відтворення людського капіталу. Вони вважаються однією з найбільш затребуваних категорій сучасної науки, покликаної обґрунтувати теоретичні положення, які сприяють успішному вирішенню практичних питань відновлення людського капіталу та зростанню його якості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичні та практичні аспекти державного регулювання відтворення людського капіталу висвітлені у працях як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вагомий внесок у дослідження особливостей розвитку людського капіталу зробили О. Брацлавська [3], О. Захарова [1], С. Климко [2], Т. Лех [4], Д. Мельничук [5], Д. Насипайко [6], О. Носик [7], В. Пригода [2], В. Сизоненко [2], З. Пічурова [8] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на численні дослідження, недостатньо висвітленими залишаються складники механізмів державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, їхня структура, методи, функції.

Метою статті є визначення основних складників комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, з'ясування їхньої структури, методів і функцій.

Виклад основного матеріалу. Процеси формування і розвитку людського капіталу в інноваційній економіці не повинні здійснюватися стихійно, тому цим процесом необхідно управляти.

За своїм призначенням комплексний механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу має схожість із господарським механізмом, який є сукупністю правових норм, конкретних економічних і соціальних форм, способів і методів, що використовуються для регулювання економічного життя країни. До його складу можуть входити окремі механізми (або складники), вбудовані в різні економічні та фінансові системи, наприклад, інституційний, внутрішньо-фірмовий і ринковий. Комплексний механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу і господарський механізм схожі за своїми структурними елементами, наприклад, державним, внутрішньофірмовим і ринковим. У ході нашого дослідження комплексного механізму регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу ми розглядатимемо і домогосподарську складову частину, яка також є його структурним елементом.

Комплексний механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу зумовлений матеріально-речовою і суспільною природою відтворення. Це пояснюється тим, що матеріально-речова сторона відтворення людського капіталу регулюється за допомогою системи економічних відносин, які опосередковують цей відтворювальний процес. Тому останні проявляються в конкретних формах, якими виступають методи, інструменти регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу.

Комплексний механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу можна розглядати двояко:

- механізм дії як система рухів або подій, тобто об'єктивний початок механізму;

- механізм використання як пристрій, що визначає порядок будь-якого виду діяльності для досягнення цілей, тобто суб'єктивний початок механізму.

Об'єктивний і суб'єктивний початок комплексного механізму державного регулювання є методологічною передумовою для розкриття його сутності. Для цієї мети ми використовуємо відтворювальний підхід, який дає можливість наслідувати і матеріально-речовий зміст механізму регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, і його загальну форму. За своєю природою механізм регулювання базується на організаційно-економічних відносинах, а елементами механізму є методи й інструменти як форми прояву цих відносин. Сутність комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу виражає систему соціально-економічних і організаційно-економічних відносин, що виникають у процесі руху людського капіталу з приводу його формування, розподілу й обміну, використання.

Розглянемо складники комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, якими виступають домогосподарський, внутрішньофірмовий, інституційний і ринковий механізми регулювання.

Структура домогосподарського механізму регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу включає такі елементи. Основними суб'єктами домогосподарського механізму регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу є члени домогосподарства – члени сім'ї. Об'єктами домогосподарського механізму регулювання виступають економічні відносини формування людського капіталу, виражені через форму їх прояву – витрати (інвестиції) й економічні відносини використання людського

капіталу, виражені у формі послуги людського капіталу, яка задовольняє потреби людей.

Методи механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу такі: психологічні методи, пов'язані із психологією людини, її поведінкою, ціннісними орієнтаціями, мотивами, прагненнями і т. д.; соціальні методи, пов'язані із професією, соціальним статусом, посадою людини [7, с. 24].

Основними інструментами домогосподарського механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу виступають: доходи, витрати сімейного бюджету, заощадження і т. д.

Функції домогосподарського механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу такі:

1. Соціальна функція. Знання, професійно-кваліфікаційні здібності є основою соціальної захищеності, стійкості на ринку праці, економічного зростання, соціальної причетності й особистого розвитку. Передбачається прагнення людини зайняти положення, яке б відповідало її здібностям, досягти більш високого соціального статусу для того, щоб її цінували, з нею рахувалися і поважали.

2. Стимулююча функція. Виявляється у прагненні протягом усього свідомого життя людини поліпшити свій соціальний статус. Зацікавленість у розвитку своїх здібностей стимулює індивіда до додаткових інвестицій в освіту, здоров'я, тобто до підвищення рівня людського капіталу [1, с. 37].

Домогосподарський механізм регулювання економічних відносин використання людського капіталу в рамках відтворення людського капіталу є сукупністю біогенетичних, економічних методів та інструментів, спрямованих на поліпшення якості життя індивіда за допомогою задоволення його потреб.

Внутрішньофірмовий механізм, на думку автора, регулює економічні відносини формування людського капіталу, економічні відносини розподілу людського капіталу, економічні відносини обміну послуги людського капіталу й економічні відносини використання людського капіталу. Внутрішньофірмовий механізм регулювання є сукупністю адміністративних, організаційних, соціальних, економічних, психологічних методів та інструментів, спрямованих на формування і розвиток людського капіталу всередині фірми або підприємства з метою підвищення конкурентоспроможності фірми, використання нової техніки і технології, зростання ефективності та продуктивності праці.

Суб'єктами внутрішньофірмового механізму регулювання є роботодавець, наймані працівники, профспілки. Як об'єкти регулю-

вання внутрішньофірмового механізму розглядаються економічні відносини формування людського капіталу, виражені через форми їх прояву, у вигляді витрат (внутрішньофірмові інвестиції), економічні відносини розподілу людського капіталу у формі поділу праці, кооперації праці, економічні відносини обміну послуги людського капіталу у формі ціни на послугу людського капіталу й економічні відносини використання людського капіталу у формі послуги людського капіталу.

Серед методів внутрішньофірмового механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу можна виділити: адміністративний; організаційний; економічний; психологічний [8, с. 23]. Інструменти внутрішньофірмового механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу: штатний розпис, посадова інструкція, кар'єрний ріст.

Основними функціями внутрішньофірмового механізму регулювання відносин на стадії формування людського капіталу є:

1. Плануюча функція, що забезпечує планування, підготовку кадрового складу і кваліфікації працівників за допомогою організації курсів [6, с. 29]. Ця функція дозволяє задовольнити потреби роботодавця в певному якісному рівні людського капіталу в короткостроковій і в довгостроковій перспективі, а також дозволяє найманим працівникам удосконалювати характеристики свого людського капіталу і тим самим бути постійно затребуваними на внутрішньому ринку праці.

2. Контролююча функція забезпечує дотримання адміністративних, організаційних, правових і законодавчих норм у процесі праці.

Регулювання економічних відносин розподілу людського капіталу також здійснюється внутрішньофірмовим механізмом.

Наступною складовою частиною комплексного механізму державного регулювання економічних відносин людського капіталу є інституційний механізм. Цей механізм регулює економічні відносини формування, розподілу, обміну, використання.

Інституційний механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу є сукупністю економічних, правових, соціальних методів та інструментів, за допомогою яких держава впливає на об'єкт регулювання, а саме на економічні відносини формування, розподілу, обміну, використання в ході відтворювального руху людського капіталу.

Структура інституційного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу включає такі

елементи. Суб'єктами інституційного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу є органи державної влади та місцевого самоврядування. Об'єктами інституційного механізму регулювання є економічні відносини формування людського капіталу, виражені через форму їх прояву – витрати, економічні відносини розподілу людського капіталу у формі поділу праці, кооперації праці, економічні відносини обміну послуги людського капіталу, представлені ціною на послугу людського капіталу, й економічні відносини використання людського капіталу у формі послуги людського капіталу, що задовольняє потреби.

Методи інституційного механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу такі: соціально-економічні, тобто надання фінансової підтримки у процесі становлення людського капіталу, виховання, забезпечення освіти, фінансування соціальної сфери [5, с. 224].

Основними інструментами інституційного механізму регулювання економічних відносин формування виступають: інвестиції, спрямовані на реалізацію конкретних програм, пов'язаних із накопиченням людського капіталу.

Функції інституційного механізму регулювання економічних відносин формування людського капіталу такі:

1. Соціальна функція забезпечує організацію професійної підготовки та перепідготовки, підвищення кваліфікації працівників, здійснення структури служби зайнятості.

2. Економічна функція забезпечує державне фінансування і розвиток сфер охорони здоров'я й освіти як пріоритетних напрямів формування людського капіталу, державні витрати на соціально-культурні заходи, національні проекти в галузі охорони здоров'я та освіти.

3. Стимулююча функція забезпечує різні системи мотивації праці та її оплати з метою підвищення рівня знань і придбання найбільш дефіцитних професій, стимулювання занять фізичною культурою і спортом.

Основними методами інституційного механізму регулювання економічних відносин розподілу людського капіталу є організаційні методи регулювання, пов'язані з організацією навчальних програм і перепідготовки працівників [2, с. 126].

Основними інструментами інституційного механізму регулювання економічних відносин розподілу людського капіталу виступають нормативи праці.

Функції інституційного механізму регулювання економічних відносин розподілу людського капіталу такі:

1. Стимулююча функція забезпечує мотивацію потенційних роботодавців для створення нових і додаткових робочих місць із метою зниження рівня безробіття, створення конкурентоспроможних робочих місць, що дозволить здійснювати формування і розвиток людського капіталу.

2. Контролююча функція забезпечує дотримання правових і законодавчих норм.

Серед методів інституційного механізму регулювання економічних відносин обміну послуги людського капіталу можна виділити такі:

– законодавчі, тобто законодавчо-нормативні акти, що стосуються встановлення мінімального рівня оплати праці, прийняті органами федеральної, регіональної, муніципальної державної влади;

– соціально-економічні, тобто розробку і реалізацію програм соціального забезпечення, захист від безробіття.

Основним інструментом інституційного механізму регулювання економічних відносин обміну послуги людського капіталу є встановлення рівня оплати праці.

Основною функцією інституційного механізму регулювання економічних відносин обміну послуги людського капіталу є соціальна функція, яка забезпечує дію принципу соціальної справедливості за допомогою згладжування диференціації в оплаті праці [3, с. 154].

У нашому дослідженні необхідно відзначити, що інституційний механізм як одна з ланок комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу також регулює економічні відносини використання людського капіталу.

Ринковий механізм як складова частина комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу регулює економічні відносини обміну послуги людського капіталу. За допомогою таких відносин здійснюється взаємозв'язок економічних відносин формування і використання такого капіталу. Ринковий механізм регулювання цих відносин є механізмом саморегулювання на основі взаємодії попиту, пропозиції, ціни, конкуренції, який характеризується економічними, психологічними методами та інструментами.

Суб'єктами ринкового механізму регулювання економічних відносин обміну є: держава, фірми і домашні господарства. Як об'єкт регулювання ринкового механізму розглядаються економічні відносини обміну послуги людського капіталу, що проявляються у формі ціни.

Методи ринкового механізму регулювання економічних відносин обміну послуги людського капіталу такі:

– економічні методи, пов'язані із ціноутворенням на основі попиту з боку роботодавця та пропозиції послуги людського капіталу з боку найманого працівника на ринку праці;

– психологічні методи впливають на поведінкові аспекти працівників і найманих працівників у ході ринкових відносин обміну.

Інструментами ринкового механізму регулювання економічних відносин виступають: співвідношення попиту і пропозиції, рівень цін [4].

Функції ринкового механізму регулювання економічних відносин обміну послуги людського капіталу такі:

1. Інформаційна функція забезпечує всіх учасників ринку праці необхідною інформацією про дії суб'єктів, ринкову активність, співвідношення попиту і пропозиції послуги праці, конкуренцію на ринку праці, рівні цін і т. д.

2. Сполучна функція забезпечує встановлення взаємозв'язку між формуванням і використанням людського капіталу через відносини обміну, які є сполучною ланкою між цими стадіями.

3. Розподільча функція забезпечує розподіл і перерахування працівників за галузями, сферами, підприємствами, організаціями й установами.

4. Соціальна функція пов'язана з потребами. Послуга людського капіталу задовольняє особисті потреби домашніх господарств, виробничі потреби різних суб'єктів господарювання, суспільні потреби держави.

Таким чином, комплексний механізм регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу є складною структурою, що включає сукупність таких ланок, як: домогосподарський, внутрішньофірмовий, державний і ринковий механізми. Уявімо загальну модель комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу, який включає структурні складники. Кожна складова частина механізму має свої функції та регулює пріоритетні економічні відносини. Не виключається спільне регулювання складниками комплексного механізму економічних відносин відтворення людського капіталу. Виділена основна мета комплексного механізму державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу – забезпечення розвитку людського капіталу і

підвищення його якості, що сприяють зростанню продуктивності праці.

Висновки. Таким чином, можливо зробити висновок про те, що механізм державного регулювання економічних відносин відтворення людського капіталу має багатосторонню структуру, яка включає складові ланки: домогосподарський, внутрішньофірмовий, державний і ринковий механізми. Взаємодія таких складників сприяє активізації економічних відносин.

Формування якісного людського капіталу безпосередньо пов'язане з домогосподарством. Всі структурні елементи людського капіталу набуваються і накопичуються за допомогою інвестицій домогосподарства. Домогосподарство несе витрати (інвестиції), необхідні для формування людського капіталу, щоб багаторазово компенсувати ці витрати в майбутньому збільшеним рівнем доходу. Для підвищення якості людського капіталу з боку домогосподарства передбачається саморозвиток, навчання і перенавчання відповідно до вимог ринку праці, вдосконалення умінь і навичок за допомогою стажувань і т. д. Усі ці заходи вимагають достатніх інвестицій у людський капітал і участі з боку фірми та держави. Наведемо заходи, спрямовані на розвиток людського капіталу з боку фірми: внутрішньофірмові інвестиції в розвиток внутрішньофірмового навчання, підготовки, перепідготовки працівників, що є основною складовою частиною процесу формування якісного людського капіталу. Система професійної підготовки та безперервного підвищення рівня кваліфікації сприяють постійному зростанню людського капіталу. Якісний людський капітал є стійкою конкурентною перевагою фірми.

Слід зазначити, що важливу роль у формуванні якісного людського капіталу країни відіграє держава. Держава бере участь у фінансуванні програм підготовки та перепідготовки кадрів, у професійному навчанні, перенавчанні носія людського капіталу. Тому від напрямів державної політики в галузі освіти, зайнятості залежить ефективність функціонування всієї системи освіти. Необхідно модернізувати системи охорони здоров'я, освіти, збільшити приплив інновацій у наукову сферу, розробити і реалізувати у країні інноваційні моделі розвитку людського капіталу, створити принципово нову систему професійної підготовки та підвищення кваліфікації працівників, яка задовольняла б суспільні потреби у більш кваліфікованих кадрах.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Брацлавська О.С., Ларіна Я.С. Розвиток людського капіталу в умовах глобалізації. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 248 с.
2. Захарова О.В. Управління інвестуванням у людський капітал: методологія, оцінка, планування : монографія. Донецьк : «ДВНЗ ДонНТУ», 2010. 378 с.
3. Климко С.Г., Пригода В.М., Сизоненко В.О. Людський капітал: світовий досвід і Україна : монографія. Київ : Основа, 2016. 224 с.
4. Лех Т.А. Концепція формування та відтворення людського капіталу. *Ефективна економіка*. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_2_7/ (дата звернення: 01.06.2020).
5. Мельничук Д.П. Людський капітал: пріоритети модернізації суспільства у контексті поліпшення якості життя населення : монографія. Житомир : Полісся, 2015. 564 с.
6. Насипайко Д.С. Передумови формування ідеї людського капіталу. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. № 17. С. 28–31.
7. Носик О.М. Людський капітал інноваційного розвитку: економічні основи відтворення : монографія. Харків : Вид-во НФаУ, 2016. 490 с.
8. Пічкурова З.В. Інвестиції в людський капітал як визначальний чинник забезпечення конкурентоспроможності національної економіки. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 6. С. 229–233.